

De rol van de geschreven pers in het democratiseringsproces in Guatemala

Lisbeth Van de Merlen

SAMENVATTING

Hoewel de pers in Guatemala nog steeds met een aantal (maatschappelijk inherente) problemen kampt als autocensuur, intimidatie, corruptie, economische afhankelijkheid, desinformatie, ... illustreren o.m. de gebeurtenissen van mei 1993 dat er daadwerkelijk een rol voor de pers is weggelegd in het huidige democratiseringsproces. Het democratiseringsproces en de invloed van de geschreven pers hierop blijken evenwel aan elkaar gerelateerd: waar de democratisering meer mogelijkheden voor de geschreven pers biedt, stimuleert de pers anderzijds ook het democratiseringsproces.

Sleutelwoorden: democratisering, Guatemala, pers

Na ruim dertig jaar burgeroorlog en tien jaar experimenteren met democratie en democratisering werden in Guatemala in 1995-1996 nieuwe verkiezingen uitgeschreven. Deze verkiezingen werden reeds lang vooraf als historisch bestempeld, omdat Guatemala definitief zou beslissen of het de democratische koers verder zou zetten. Des te meer historisch, omdat voor het eerst een linkse partij aan de verkiezingen zou deelnemen. Ook de rol van de pers bleef in de periode voorafgaand aan de verkiezingen niet onopgemerkt: de bevolking werd sterk aangemoedigd een stem uit te brengen en de pers bleef vooral hameren op het maatschappelijke belang van de verkiezingen. De pers haalde samen met de internationale gemeenschap opgelucht adem toen een nieuwe extreem-rechtse koers net kon worden afgewend. Hoewel de pers meteen in aanvaring kwam met de nieuwe president, kon zij anderzijds onmogelijk zijn opmerkelijke impulsen aan het vredesproces ontkennen. Meteen werd gewag gemaakt van een nieuwe democratische start. Dit artikel wil dieper ingaan op deze evolutie, waarbij pers en politiek schijnen te interageren: (1) welke rol speelt de geschreven pers in de huidige koerswijziging; en (2) welke weerslag had de democratisering op de pers?

■ MEDIA IN GUATEMALA

Radio is het enige intrinsieke massamedium in Guatemala, omdat radio als enige medium in Guatemala voor iedereen toegankelijk is. Ondanks dit potentieel speelt radio geen politieke rol van betekenis omwille van haar ver doorgevoerde commercialisering (met de mogelijke uitzondering van Radio Sonora). Televisie bereikt slechts een miniem gedeelte van de bevolking en bericht nauwelijks of slecht. De politieke impact van regionale bladen kan eveneens buiten beschouwing worden gelaten omwille van het amateurisme waarmee zij gemaakt worden, en het kleine lezerspubliek.

De voorlopige (maar snel verbeterende) verkeerstechnische problemen, de beperkte modale koopkracht en het hoge analfabetisme brengen met zich mee dat de geschreven pers nog niet volop is doorgedrongen op het platteland.

De conservatieve krant *Prensa Libre* werd in 1951 opgericht als een direct antwoord op het heersende linkse regime van Arbenz. De hoge oplagecijfers zijn het rechtstreekse gevolg van het zo breed mogelijke profiel dat de krant aanhoudt. *Prensa Libre* tracht vooral de overheid welgezend te zijn en is uitsluitend kritisch in haar hoofdartikelen en columns (Marfording, 1992:153 e.v.).

El Gráfico daarentegen was jarenlang de enige (centrum-rechtse) oppositiekrant omwille van haar niet aflatende kritiek op de toenmalige rechtse regeringen (Woodman, 1981:82) en het politiek engagement¹ van haar oprichter en politicus Jorge Carpio Nicolle (C.E.G., 1994:169), maar het blad is sedert de moord op haar frontman politiek stuurloos en neigt naar sensatiejournalistiek.

De enige namiddagkrant *La Hora* kenmerkt zich door een hoog intellectualisme en een rabiaat nationalisme. De krant put haar huidige maatschappelijke aanzien hoofdzakelijk uit haar lange bestaan, ondanks de voortdurende periodes van censuur en repressie (Alisky, 1981:212).

El Diario de Centroamérica ontstond als commercieel blad, maar werd in 1931 omgebogen tot officieel staatsblad. Vanuit deze positie was ze over de jaren verplicht zich steeds aan te passen aan de politieke koers van de machthebbers. *El Diario de Centroamérica* bezit naast het officiële katern met wetteksten, nog een tweede informatief katern, maar ondanks haar regelmatige informatievoorsprong (informatie springt vaak uitsluitend voort uit overheidskanalen (Schneider, 1983:127 en cf. infra)) is de krant weinig attractief voor de lezer. Ze is alleen via abbonering verkrijgbaar en arriveert steevast te laat

Tabel: Geschreven pers in Guatemala

Krant	Ontstaan	Oplage	Markt-aandeel	Periodiciteit	Verschijsning	Eigenaar	Advertentie-aandeel
El Diario de Centroamérica	1880	15.000	5,1 %	werkdagen	ochtend	overheid	geen
La Hora	1920	10.000	3,4 %	dagelijks	namiddag	Marroquín Rojas	10 %
Prensa Libre	1951	125.000	42,4 %	dagelijks	ochtend	N.V.	60-90 %
El Gráfico	1963	55.000	18,6 %	dagelijks	ochtend	N.V.	over 50 %
Siglo Veintiuno	1990	75.000	25,4 %	dagelijks	ochtend	Marroquín Rojas	40 %
La República	1993	15.000	5,1%	dagelijks	ochtend	Marroquín Rojas	20-25 %
		295.000 (*)	100 %				

Tijdschrift	Ontstaan	Oplage	Periodiciteit	Eigenaar	Advertentie-aandeel
Crónica	1987	10.000	weekblad	N.V.	40 %
Crítica	1989	6.000	maandblad	N.V.	25 %
Tinamit	1992	500	weekblad	N.V.	minder dan 10 %
Infopress Centroamericana	1972	500	weekblad	N.V.	geen

(Marfording, 1992:154). Het lezerspubliek is bijgevolg uitsluitend samengesteld uit lezers die het blad beroepshalve nodig hebben. Net als de kleinere tijdschriften Tinamit en Inforpress Centroamericana wordt dit dagblad verder hoofdzakelijk achterwege gelaten. Deze laatste bladen kenmerken zich weliswaar door een uitgesproken analytische en diepgaande berichtgeving, maar de oplagen zijn te klein om een significante maatschappelijk-emancipatorische rol te kunnen spelen.

Vier bladen ontstonden in de naweeën van de 'apertura democrática': de krant SigloVeintiuno, die in navolging van het weekblad Crónica middels een stijlbreuk met de heersende reproductieve journalistiek meteen een hoge oplage wist te verwezenlijken (zelfs gedeeltelijk ten nadele van Crónica). De meest progressieve krant La República en het opiniërende weekblad Crítica trachten dit succes te evenaren, maar beide kampen met structurele financiële en distributieve problemen. Bovendien lijkt de markt voorlopig verzadigd. Crítica hervormde zich om deze redenen ondertussen tot maandblad.

■ VAN MILITAIRE DICTATUUR NAAR DEMOCRATISCHE RECHTSTAAT?

Na de onafhankelijkheid van Spanje in 1821 bleven de koloniale machtsstructuren grotendeels intact. De Oktoberrevolutie van 1944, gedragen door de middenklasse, studenten en militaire dissidenten, betekenden een breuk in de caudillistische traditie (Schlumberger, 1983:194).² Een volksregering kwam aan de macht: zij trachtte de economie te moderniseren en de indigenas³ via allerlei maatregelen (onder meer een landhervorming) maatschappelijk te emanciperen. Deze progressieve politiek leidde in 1954 evenwel tot een reactionaire militaire staatsgreep, geïnitieerd door de C.I.A. (Needler, 1983:35).⁴

Alle hervormingen werden onmiddellijk teruggedraaid en een stringente contra-revolutie jegens de communistische subversie begon. De elkaar in hoog tempo opvolgende regeringen waren uiterst instabiel, waarop het leger meer macht naar zich toetrok. Voor de internationale wereld school Guatemala echter achter een zorgvuldig opgetrokken democratische façade. In de loop van de jaren zeventig ontstonden verschillende marxistische guerrilla's, wat aanleiding gaf tot de escalatie van het geweld. Het leger oefende massaal terreur uit op de bevolking in de hoop communistische infiltratie uit te sluiten (counterinsurgency).⁵ De pers werd in deze periode een geliefkoosd medium om de terreurpolitiek maatschappelijk te rechtvaardigen: details en foto's over foltering, verminkingen en massamoorden maakten deel uit van de dage-

lijkse berichtgeving. Vanaf 1967 werden de overlijdensberichten op last van de politie routinenieuws. Elke vorm van commentaar op het gebeuren was vanzelfsprekend uitgesloten; journalisten werden hiertoe voldoende geïntimideerd (McClintock, 1985:42). Autocensuur werd een vanzelfsprekende journalistieke praktijk.

De onmacht van het leger om het conflict in zijn voordeel te beslechten, het economische wanbeleid, de onoverzichtelijke bureaucratie en de toenemende internationale druk leidden in 1986 tot de 'apertura democrática', een democratische opening, die de eerste verkiezing van een burgerpresident in decennia betekende. Het leger bleef echter de dominante machtsfactor en mensenrechten werden nog steeds op grote schaal geschonden (Sandoval, 1990:77-78). Het democratiseringsproces wankelde in 1993 toen de wettelijk verkozen president Jorge Serrano Elias na studentenoproer de grondwet opschortte en in een ultieme poging zijn macht te verstevigen een zelfputsch opzette (C.E.G., 1993: 57). Zijn autogolpe⁶ mislukte echter (onder meer dankzij de inzet van de pers) en de mensenrechtenactivist Ramiro De León Carpio werd interimpresident. Ondanks brede internationale steun kon ook hij geen definitief einde stellen aan de terreur van het leger.

De verkiezingen van 1995-1996 betekenden een ommekeer: voor het eerst sinds decennia participeerde een linkse partij (F.D.N.G.),⁷ die de belangen van de indígena-bevolking⁸ behartigde. De winnaar Arzú haalde net de overwinning op zijn extreem-rechtse rivaal. Arzú slaagde er vrij snel in een vredesakkoord met de guerrilla te sluiten, maar de obstakels die nog overwonnen dienen te worden om de democratie in Guatemala te consolideren, blijven immens.

■ PERS EN DEMOCRATISERING IN GUATEMALA

Nationale geschreven pers is, zoals reeds eerder aangestipt, het enige medium dat in Guatemala als vierde macht kan ageren. Deze waakhondfunctie wordt echter niet in dezelfde mate door alle kranten en tijdschriften onderschreven. Prensa Libre profileert zich nauwelijks op politiek vlak en handhaaft bij voorkeur een neutrale berichtgeving, wat vanuit haar achtergrond als krant van het establishment goed te verklaren valt. Anderzijds heeft deze krant de laatste vijf jaar een zekere richting naar politiek engagement ingeslagen, onder meer door het invoegen van regelmatige analytische nieuwssupplementen. De dagelijkse hoofdartikelen vormen eveneens een merkwaardige uitzondering op de doorgaans weinig kritische en oppervlakkige ingesteldheid van Prensa Libre. Wegens haar ouderdom beschikt de krant over oudere - en in Guatemala ach-

tenswaardige - journalisten, die nu het klimaat er rijp voor is, regelmatig snedige commentaren schrijven. Ondertussen blijft Prensa Libre toch een krant die haar lezers niet voor het hoofd wil stoten en bijgevolg voor zichzelf slechts een beperkte functie als vierde macht ambiëert.

De oppositierol die El Gráfico vóór de democratisering voerde, heeft het dagblad in grote mate opgegeven, en de krant vervalt vaker in sensatiejournalistiek. Hoewel ze soms sterk opiniërend schrijft, is ook Crítica enige sensatiejournalistiek niet vreemd. Het zijn vooral Siglo Veintiuno en Crónica die door kritische politieke verslaggeving en (pogingen tot) investigatiejournalistiek hun rol opnemen als vierde macht. Problematisch en typerend voor Siglo Veintiuno is de slechte opvolging van haar berichtgeving en de voorkeur voor onderwerpen met een licht sensationele invalshoek. La República probeert een dynamische en actieve perscultuur op te bouwen, maar stuit vooralsnog te veel op financiële problemen.

Toch is de geschreven pers niet blind voor de maatschappelijke veranderingen die zich de laatste jaren in Guatemala hebben voltrokken, maar blijft zeer sceptisch. Alle kranten en tijdschriften zijn de democratische principes (weliswaar in verschillende mate) toegewijd en onderstrepen het belang van de demilitarisatie van de strijdmacht, de legale integratie van de guerrilla, het uitzuiveren van de corruptie, evenals de internationale druk. Met betrekking tot de rol die de enige progressieve partij in het parlement het F.D.N.G. te spelen heeft, en de wenselijkheid van een landhervorming laten journalisten zich veeleer negatief uit.

De rol van de pers tijdens de autogolpe van mei 1993

De gebeurtenissen van mei 1993 illustreren het best de hoedanigheid van de pers als vierde macht in Guatemala. Tijdens de autogolpe van Serrano sprongen media als Siglo Veintiuno en Crónica in de bres voor de democratie en het daaruit voortvloeiende recht op vrije meningsuiting. In mei 1993 was het de eerste keer in de Guatemalteekse geschiedenis dat de pers het heersende regime zwaar op de korrel nam en opriep tot een massale volksmobilisatie. Siglo Veintiuno en Crónica weigerden resoluut zich neer te leggen bij de officieel ingestelde censuur en Siglo Veintiuno startte haar 'Siglo Catorze-actie',⁹ waarin de opgelegde censuur werd aangeklaagd middels een aantal zwarte pagina's. De pers wierp zich voor de eerste keer in de praktijk op als waakhond van het democratiseringsproces en droeg actief bij tot de vorming van de openbare mening. Siglo Veintiuno en Crónica realiseerden een maatschappelijke protestbeweging en de organisatie van een geweldloze omsingeling van het presidentieel paleis door journalisten, studenten, vakbondsactivisten, intel-

lectuelen,... Mede door de houding van de pers besloot het parlement zijn machten op te nemen en de president terug te fluiten. Siglo Veintiuno en Crónica bleken zowat de enige media die nog aan voldoende informatie geraakten over wat er precies aan de gang was en/of hierover durfden te berichten. Hieruit putten zij hun huidige maatschappelijke aanzien. La República weigerde vanuit haar prioriteit (informatie eerst!) mee te doen aan de actie 'Siglo Catorze'. Blanco bladzijden zouden volgens de krant immers geen informatiewaarde opleveren. De andere kranten bleken minder bij machte zich een beeld te vormen van wat er precies aan de hand was.

■ DE DUBBELE FUNCTIE VAN DE GESCHREVEN PERS IN DE GUATEMALTEEKSE DEMOCRATISERING

Controle op de overheid via kritische berichtgeving en onderzoeksjournalistiek

De geschreven pers staat unaniem achter de idee dat de pers de bevolking moet informeren over de politieke veranderingen in het land, maar is niet immer het principe van kritische berichtgeving welgezind. Zo vinden Prensa Libre en La República vooral de nauwgezette reproductie van feitenmateriaal primordiaal. Zij beschouwen het geenszins als hun taak bijkomend te opiniëren. Een functie die Siglo Veintiuno en Crónica wel vervullen, een houding die o.m. sterk tot uiting kwam gedurende de autogolpe van mei 1993.

Hoewel de grondwet theoretisch de persvrijheid garandeert, staan er nog altijd remmen op de vrije uitoefening van het journalistieke beroep. De belangrijkste zijn: (1) de wijdverbreide zelfcensuur, ingegeven door angst voor repressie en een jarenlange traditie van het stilzwijgen van gebeurtenissen; (2) intimidatie vanuit militaire en aanverwante milieus; (3) tegenwerking door de overheid, die informatie verzwijgt of manipuleert; (4) de plaatsing van betaalde berichten (fafa's); (5) economische druk vanwege adverteerders en media-eigenaars; en (6) het ontbreken van wettelijke bescherming voor de pers.

Autocensuur

Van officiële censuur is momenteel geen sprake, maar des te meer van autocensuur. Guatemalteekse journalisten verdedigen zich vaak door er op te wijzen dat het verkeerd is het fenomeen enkel tot Guatemala te herleiden, omdat overal ter wereld journalisten om uiteenlopende persoonlijke, politieke, economische, ... redenen zouden zelfcensureren. De precieze omvang van de autocensuur laat zich niet inschatten, maar verklaart het huidige gebrek aan onderzoeksjournalistiek. De autocensuur is historisch verklaarbaar: tijdens de mili-

taire dictaturen durfde geen enkel medium het aan de terreur aan te klagen uit angst voor repercussies.

De zelfcensuur heeft meestal betrekking op de zogenaamde 'delicate' facetten van de maatschappij, zoals de invloed van het leger, narcotrafiiek, georganiseerde internationale autodiefstal, economische fraude, overheids corruptie,...

Desalniettemin wordt, telkens de democratie meer mogelijkheden biedt, de gelegenheid door de pers waargenomen om zich meer manoeuvreerruimte toe te eigenen. Ter staving hiervan wordt meermaals gerefereerd aan een vergelijking met de situatie vijf jaar geleden en nu. Een dergelijke vergelijking kan dit enkel bevestigen: destijds was het ondenkbaar dat de belangenvermenging van het leger werd aangeklaagd zoals vandaag onafgebroken gebeurt door Siglo Veintiuno en Crónica.

Intimidatie

Intimidatie (anonieme dreigbrieven en -telefoons, achtervolgingen, fysieke aanrandingen,...) gaat vooral uit van het leger, mede omdat de strijdmacht ongetwijfeld het meest in opspraak komt en een lange traditie van intimidatie en terreur kent. Toch blijken noch Siglo Veintiuno, noch Crónica zich zonder meer in deze praktijken te schikken. Beide media menen dat het slechts in het voordeel van de democratie is dat de nefaste rol van de strijdkrachten wordt blootgelegd, omdat zo sneller werk van de uitzuivering en de consolidatie van democratische staatsinstellingen kan worden gemaakt.

De geschreven pers maakt, met uitzondering van Siglo Veintiuno en Crónica, melding van een gestage afname van intimidatie. Ironisch genoeg voor Siglo Veintiuno en Crónica omdat het leger ten opzichte van deze media de strijd voorlopig in haar voordeel weet te beslechten. Vooral Prensa Libre blijkt snel geïntimideerd te zijn. Bovendien is rechtstreekse intimidatie niet immer noodzakelijk: confrontaties uit het verleden garanderen nog steeds een florissante autocensuur.

De mate waarin de pers onderworpen is aan intimidatie, is onverbreeklijk verbonden met de mate waarin het betreffende blad aan onderzoeksjournalistiek doet. Vooral Siglo Veintiuno heeft te kampen met regelmatige en veelvuldige intimidatie. De krant heeft daarop besloten alle intimidatie te publiceren. Vooralsnog heeft deze strategie ertoe geleid dat de geuite intimidatie niet werd uitgevoerd. Bovendien wist het dagblad op deze wijze verder te bouwen aan het onkreukbare imago. Andere factoren zijn de reikwijdte en de maatschappelijke invloed van de pers. Inforpress Centroamericana bijvoorbeeld heeft ondanks het veelvuldig aan het licht brengen van maatschappelijke wantoe-

standen, tot dusver weinig last gehad van intimidatie, omdat de oplagen te klein zijn om een reële maatschappelijke impact te hebben.

Informatievoorziening door de overheid

De pers kampt met twee verschillende vormen die het verzamelen van nieuwsberichten in de weg staan. Enerzijds is er de bewuste desinformatie, een tactiek waaraan zowel overheidsinstellingen als privé-ondernemingen zich bezondigen. Om allerlei redenen wordt de pers foutief ingelicht, waarbij handig wordt ingespeeld op allerlei structurele problemen als tijdgebrek en onvoldoende opgeleid personeel. De pers laat daarbij te vaak na haar bronnen te evalueren en na te trekken. De overheid op haar beurt manipuleert getuigen. 'Getuigen' staan vaak op de loonlijst van de autoriteiten of worden geïntimideerd.

Anderzijds wordt de toegang tot de bronnen vaak ontzegd door zowel de overheidsbureaucratie als de president zelf. De grondwet stelt onmiskenbaar dat alle staatsakten en -documenten vrij ter inzage van het publiek staan. Veel journalisten leggen zich bij dit verhinderen op het recht tot informatie neer en publiceren op basis van allerlei niet nagetrokken geruchten.

Ook de president legt momenteel een vijandige houding ten aanzien van de pers aan de dag en weigert haar te woord te staan (González Moraga, 1996: 31-32; Medina Bermejo, 1996:7). Kort na zijn inauguratie beschuldigde Arzú de pers bijvoorbeeld van leugenachtige berichtgeving. De pers steigerde en trok meteen parallellen met gewezen president Serrano, die op basis hiervan de censuur in 1993 instelde. Buiten de pers (en vooral vanuit politieke hoek, waarbij het opmerkelijk is dat het ganze politieke spectrum dit argument hanteert) wordt er echter op gewezen dat de pers onder de uittrekkende president te zeer verwend is geweest en ten onrechte klaagt. Het zou veeleer om stijverschillen handelen, dan om een regelrechte oorlogsverklaring aan de pers. De León handhaafde zijn ambt bij gratie van de pers en stond de pers steeds uiterst gewillig te woord, Arzú daarentegen zou een typische low profile man zijn, die liefst buiten de kijker blijft. Bovendien, zo wordt gedacht, zal de pers zich als tegenreactie kritischer opstellen. Inderdaad lijkt de pers zich hier steeds vaker af te tekenen.

Toch dient de overheid zo snel mogelijk werk te maken van de onderkenning van het recht op informatie en de praktische uitoefening ervan. Eén van de grootst mogelijke bijdragen van de overheid aan het democratiseringsproces is het creëren van een transparant beleid, zodat zich hierrond een gefundeerde openbare opinie kan vormen, die op haar beurt weer de overheid kan controleren.

Fafa's

Fafa¹⁰ is het Guatemalteekse equivalent voor een geïnstitutionaliseerd systeem van steekpenningen uitbetaald aan de pers (de faferos, de omgekochten) door allerlei drukkingsgroepen (fafaadores, de omkopers) (Medina Bermejo, 1996: 6; Girón Valdéz, 1996:8-9). Deze deontologisch betwistbare praktijken zetten de pers ertoe aan bepaalde artikels al dan niet te publiceren, of om informatie 'aan te passen'. Medewerking op alle echelons is hierbij noodzakelijk. Beide partijen hebben er baat bij: de journalist wordt er economisch beter van en de omkoper wordt niet geschaad in zijn imago. Hierdoor laat het fenomeen zich moeilijk ontmantelen, en bovendien wordt het fafa-systeem in de Guatemalteekse gecorrumpeerde maatschappij als een sociaal legitieme vorm van dienstverlening beschouwd.

De overheid ondernam als actief participant weinig, maar met de wijde publicatie van een lijst met veertien namen van faferos en fafadores door het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd een nieuwe trendbreuk ingezet. Deze lijst gaf aanleiding tot publieke verontwaardiging, en in alle bladen verschenen hoofdartikelen die de fafa's afkeurden of toch alleszins probeerden te encadreren als een maatschappelijk inherent probleem.

De media zelf ondernamen tot dusver ook weinig: Siglo Veintiuno en Crónica pogen het probleem in te dammen door de uitbetaling van hogere lonen,¹¹ maar merken zelf ook op dat het vrijwel onmogelijk is om collega's voortdurend te controleren. Vanuit dit perspectief valt waarschijnlijk ook mede te verklaren dat zowel Crónica als Siglo Veintiuno meer te maken hebben met intimidatie, omdat het alternatief - het aanbieden van fafa's - moeilijker wordt. Prensa Libre is koploper in het aannemen van fafa's, omdat het op de redactie een aanvaarde praktijk is.

Economische druk

De geschreven pers is eigendom van de economische oligarchie. De pers kan sedert de apertura democrática weliswaar optreden als intermediaïrend orgaan tussen de politieke klasse en de bevolking, maar is onmachtig kritiek uit te oefenen op de economische machthebbers. Tegen de grote adverteerders kan de pers niets schrijven, omdat een sanctionering de krant op de rand van het bankroet kan brengen. De frontvorming van de grote bedrijven dwingt de geschreven pers te zelfcensureren. Bovendien is de economische elite bij machte een journalist persoonlijk te straffen door ontslag.

Siglo Veintiuno, La Hora en de tijdschriften kunnen zich hiertegen, omwille van hun relatief lage advertentieaandeel, enigszins beschermen, maar El Grá-

fico en Prensa Libre zijn verplicht zich te plooien naar de wensen van de adverteerders. El Gráfico heeft reeds een aanvaring met de economische sector achter de rug: een kritisch artikel over de Guatemalteekse fastfood-gigant Pollo Campero leidde tot de jarenlange terugtrekking van advertenties, evenals die van de toeleveringsbedrijven. Tien jaar lang plaatste de keten geen enkele advertentie; een zware financiële sanctie voor El Gráfico. Siglo Veintiuno beschouwt zichzelf weliswaar als onderhevig aan de marktprincipes, maar blijft erover waken dat een minimale afstand tot de ondernemers in acht wordt genomen. La República staat wellicht het verst van de economische elite: er worden nauwelijks inkomsten gehaald uit advertenties en de krant laat sowieso informatie primeren. Het dagblad geraakt daarom ook niet uit zijn financiële impasse, omdat het te onaantrekkelijk is voor de adverteerder.

Discrepancie tussen legaal en reëel kader

Samenvattend kan worden gesteld dat ondanks allerlei constitutionele garanties nog steeds een kloof bestaat tussen werkelijkheid en juridisch kader. Desalniettemin is er in vergelijking met het verleden reeds vooruitgang geboekt. Om naar een kritische en vrije pers te evolueren moet de pers echter nog een aantal obstakels overwinnen en in de eerste plaats de politieke en economische dependentie, die repressie mogelijk maakt. Slechts nadat deze hindernissen genomen zijn, kan de pers komaf maken met de hieraan gerelateerde problemen als zelfcensuur en corruptie.

Het grondwettelijke kader schiet ook tekort: de wet biedt enkel garanties met betrekking tot de vrijheid van meningsuiting en het verbod op overheids-censuur, maar waarborgt nergens de bescherming van de pers. De dagelijkse realiteit is een opeenstapeling van intimidatie, corruptie, ... waarbij een wettelijk kader ter bescherming van de pers volkomen ontbreekt.

Een gebrek aan gedegen onderzoeksjournalistiek is in Guatemala omwille van verschillende problemen verklaarbaar: er wordt te weinig met gekwalificeerde mensen gewerkt, die bovendien onderbetaald worden; journalisten staan onder druk van de kranteneigenaars om zoveel mogelijk en zo goedkoop mogelijke artikels af te leveren; en de pers is ondanks alles nog steeds partijdig en te nauw verbonden met het establishment om stinkende potjes te openen.

Pers als spreekbuis van de publieke opinie

Hoewel alle bladen menen dat het eigenlijk hun taak is de populaire basisbewegingen te steunen in hun ontvoogdingsstrijd voor meer democratie en meer sociale gelijkheid, varieert de mate waarin de pers dit doet. De weinige initiatieven van de pers en het gebrek aan engagement laten zich historisch omka-

deren. Het merendeel van de Guatemalteekse kranten en tijdschriften zijn, met uitzondering van La República, sociaal-conservatief. De pers voelt zich bovendien te vaak onwennig in haar rol van spreekbuis van de openbare opinie: Prensa Libre en El Gráfico beschouwen het niet als hun opdracht gehoor te geven aan de lezer. La Hora en La República ondernemen pogingen in deze richting, doch met wisselend succes, terwijl Siglo Veintiuno en Crónica het prefereren om zelf thema's op de politieke agenda te plaatsen.

Pers als vierde macht?

Enkel Siglo Veintiuno, Crónica en in geringere mate La República (evenals La Hora) vervullen de tweeledige taak van de pers, namelijk de controle op de overheid via politieke verslaggeving en onderzoeksjournalistiek, en anderzijds de weergave van de publieke opinie. Alle andere bladen komen hieraan veel minder of nauwelijks tegemoet. Deze houding is vooral ingegeven door de andere doelstellingen waaraan zij willen voldoen: Prensa Libre bijvoorbeeld treedt meer op als intermediaïrend orgaan tussen adverteerder en potentiële koper, dan als medium tussen overheid en burger. El Gráfico komt eerder tegemoet aan de politiek ongeïnteresseerde lezer en beklemtoont sensationelere berichtgeving. Crítica en La Hora, die niet noodzakelijk grote blokken reclame bevatten, brengen wel kritische verslaggeving, maar zijn nauwelijks bij machte de publieke opinie te vormen, omdat hun oplagen te laag zijn. La Hora richt zich daarbij ook nog tot een hoger opgeleide doelgroep, terwijl Crítica in vele opzichten het zwakke broertje van haar concurrent Crónica is en ook volledig in haar schaduw staat.

De discrepantie tussen het grondwettelijke en reële kader leidt ertoe dat - weer op Siglo Veintiuno en Crónica na - de kranten het niet aandurven om zich volledig te wijden aan hun taak als vierde macht. De mogelijke repercussies vormen vooralsnog een hinderpaal in het formuleren en openbaren van een publieke opinie. Zowel de pers als burgers worden daarvoor te veel geïntimideerd. Voor het opstarten van een brede maatschappelijke beweging is overigens het bereik van de geschreven pers te klein. Afgezien daarvan richt -op het kleine Tinamit na - geen enkel blad zich rechtstreeks tot de meerderheid van de bevolking: de indígenas.

Oplossingen zijn momenteel vooral te situeren binnen een ruim pleidooi voor een groter pluralisme binnen de geschreven pers, de uitbouw van een beter distributienetwerk en vanzelfsprekend de verdere alfabetisering van de bevolking. Een groter pluralisme zou alle stemmen binnen de Guatemalteekse samenleving kunnen bereiken en kanaliseren. Momenteel richt geen enkel nationaal blad zich in hoofdzaak tot de meerderheid van de bevolking en -ten-

gevolge van al haar vooroordelen - weet de geschreven pers niet eens hoe de meerderheid van de bevolking tegenover de democratisering en de bestaande orde staat. Bijgevolg wordt de politieke integratie van de indigenas belemmerd. Omtrent dit gebrek aan pluralisme zijn de verwachtingen evenwel hooggespannen: de democratisering heeft al een groter pluralisme door de oprichting van allerlei nieuwe dag- en weekbladen met zich meegebracht, en moeten er dus op middellange termijn meer progressieve media mogelijk zijn. Het beëindigen van de huidige afhankelijkheid van de politieke (en economische) macht zou een groter pluralisme in het huidige medialandschap kunnen brengen.

De huidige uitbouw van de infrastructuur zou ook een betere distributie genereren, zodat de kranten overal in het land beschikbaar zijn. Naar alle verwachting zal de koopkracht ook toenemen, zodat een krant ook meer binnen het bereik van de gewone burger komt te liggen. De grootste hindernis zal zich echter enkel op lange termijn weten op te lossen: slechts na alfabetisering van de bevolking zal iedereen toegang tot de pers hebben, want wat baten een feilloze distributie en publicaties in de Maya-talen wanneer velen analfabeet zijn?

■ HOUDING VAN DE OVERHEID TEGENOVER GESCHREVEN PERS EN DEMOCRATISERING

De meningen van de overheid omtrent de noodzaak van een vrije geschreven pers in het Guatamaltekse democratiseringsproces lopen uiteen, waarbij het conservatisme garant staat voor de ongewenstheid van een vierde macht. De huidige regering is officieel de idee van een vrije en kritische pers niet ongenegen, integendeel, maar belemmert in de praktijk regelmatig haar goede werking. Zij ziet de rol van de pers veeleer weggelegd in de openbaring van de politieke besluitvorming naar de bevolking toe en veel minder in kritische verslaggeving en publieke opinievorming. Deze laatste functies worden door de autoriteiten beschouwd als schadelijk voor het democratiseringsproces, want: 'de pers is uitsluitend een medium om de bevolking te informeren omtrent de regeringsbeslissingen'.¹² Bovendien mag de pers zich volgens de overheid niet vastbijten in haar kritische rol, omdat: 'het voortdurend hameren op de inefficiënties van het bestel een culpabiliserende houding bij de bevolking ten aanzien van de overheid genereert en de pers hiermee de democratische instellingen en de democratisering op de helling zet'.¹³

De gespannen relatie tussen pers en politiek komt onder meer tot uiting in de vijandige houding van de huidige president ten aanzien van journalisten. Dit doet vermoeden dat het respecteren van de persvrijheid meer wordt ingegeven

vanuit de angst voor het eventuele ontmoedigen van buitenlandse investeringen, dan een reëel geloof in het belang van een vrije en kritische pers in een democratisch bestel. Desalniettemin wordt de pers meer bewegingsruimte geboden, waarbinnen zij een brug tussen de burger en de politiek kan slaan. De recentste verkiezingsuitslagen illustreerden bijvoorbeeld sterk de functie van de pers in de democratisering. In de hoofdstad en de aangrenzende departementen haalde Arzú's gematigde partij P.A.N.¹⁴ een overtuigende meerderheid, in tegenstelling tot alle andere departementen waar de ultrarechtse partij van Ríos Montt (F.R.G.)¹⁵ de meerderheid van de stemmen achter zijn naam schaarde. De tweede ronde symboliseerde de keuze voor een verdere democratisering of de terugkeer naar de veiligheidsstaat van Ríos Montt. De verschillen tussen de verschillende regio's zouden onder meer het belang van de media illustreren: de pers is in de hoofdstad en enkele aangrenzende departementen meer verbreid dan in rurale regio's. Deze diepere maatschappelijke verankering kan parlement en burger dichter bij elkaar brengen. De meeste Guatemalteekse kiesgerechtigden weten echter nauwelijks wat er in het land gebeurt, wat zich sterk vertaalde in de populistische kiescampagne - en navenante resultaten - van extreem-rechts.

De overheid stelt zich de verdere democratisering van het politieke bestel als doel, maar wil die vooral gradueel laten verlopen. Een belangrijke stap in deze richting is gelegen in de vredesakkoorden met de guerrilla, het aantrekken van buitenlandse steun met het oog op de modernisering van de economie en de demilitarisatie van de politieke instellingen (hoewel omtrent dit laatste heel wat ambiguïteit bestaat). De sociale emancipatie en vooral de politieke integratie van de indígenas wordt momenteel niet als prioritair beschouwd.

■ CONCLUSIE

Van een vrije en kritische pers, die haar dubbele functie als controleorgaan op de overheid en als spreekbuis van de publieke opinie kan waarmaken, is in Guatemala weinig sprake. Het zou echter verkeerd zijn de politieke impact van de media te minimaliseren, getuige bijvoorbeeld hun rol in het vrijdelen van de staatsgreep in 1993 en de recentste presidentsverkiezingen.

Een (legale) ademruimte werd geschapen, waarbinnen de pers (of althans een gedeelte daarvan) politiek ageert. De maatschappelijke impact van de pers zal bovendien toenemen, naarmate de alfabetiseringsgraad stijgt en de verkeers-technische problemen worden verholpen. Een al te groot optimisme is niettemin misplaatst: de problemen van de Guatemalteekse pers zijn vaak dezelfde problemen waarmee de ganse Guatemalteekse maatschappij te kampen heeft (analfabetisme, corruptie, militaire terreur, gebrek aan gekwalificeerd perso-

neel, economische dependentie,...) en een oplossing hiervoor is slechts op langere termijn realiseerbaar.

De perssituatie is de laatste jaren verbeterd, maar een zeker scepticisme is zeker niet misplaatst. Politici bewijzen de idee van een vrije en kritische pers als vierde macht weliswaar lippendienst, maar in de praktijk werken zij journalisten in de uitoefening van hun ambt tegen door hen onder meer geen toegang tot de bronnen te verlenen, de militaire intimidatie tegen de pers oogluikend toe te staan,... Zeker in het geval van president Arzú worden soms de meest elementaire rechten van de pers inzake informatieverlening met de voeten getreden. Het vermoeden rijst daarom ook dat persvrijheid eerder wordt gerespecteerd om niet de woede van de internationale gemeenschap op de hals te halen en nodige steun te verliezen.

Het is duidelijk dat enkel de nationale geschreven pers bij machte is om een rol in het democratiseringsproces te spelen. Radio en televisie zijn te gecommmercialiseerd en/of in handen van de overheid om een waakhondfunctie te kunnen vervullen, en de regionale pers is te klein en te amateuristisch.

Binnen het perslandschap zijn de verschillen groot: sommige bladen (bijvoorbeeld Prensa Libre) handhaven een strikte neutraliteit, wat in de praktijk neerkomt op de bevestiging van de status quo. Anderen zoeken hun heil in sensatiejournalistiek om de oplage op te drijven, inzonderheid El Gráfico en in mindere mate Crítica. Deze periodieken beschouwen zichzelf meer als economisch bedrijf dan als een politieke actor.

Slechts een minderheid beschouwt zichzelf daadwerkelijk als een vierde macht, maar neemt die rol dan ook ernstig. Het betreft hier dan vooral de bladen die na de apertura democrática van 1986 het daglicht zagen: de krant Siglo Veintiuno en in iets geringere mate het dagblad La República. Met weinig middelen weten deze periodieken een relatief hoogstaande politieke berichtgeving en onderzoeksjournalistiek uit de bouwen, ondanks alle remmen die nog steeds op de persvrijheid staan.

Ook in dit geval geldt weer dat het wettelijke kader tekortschiet ten opzichte van de werkelijkheid. In plaats van directe inbreuken (het uitroepen van de noodtoestand en het opschorten van de grondwet, militaire repressie, instellen van censuur,...) op de vrijheid van meningsuiting, zoals vaak in het verleden gebeurde, schijnt er een verschuiving plaats te vinden naar meer indirecte druk: zelfcensuur tengevolge van (militaire) intimidatie, slechte informatievoorziening door de overheid, het plaatsen van betaalde berichten (fafa's), commerciële druk vanwege adverteerders en media-eigenaars,...

Een ander probleem is het gebrek aan pluralisme binnen het huidige persland-
schap. Vrijwel alle bladen steunen de democratisering, maar zijn overwegend
sociaal-conservatief, met uitzondering van La República. De pers is bijgevolg
de populaire basisbewegingen en de bestaande linkse partij F.D.N.G. (eigen-
lijk haar natuurlijke bondgenoot in de strijd voor een meer democratische
samenleving) ongenegen; een houding die zij deelt met de overheid. De Indi-
aanse bevolking, die de meerderheid van de bevolking uitmaakt, komt nau-
welijks aan het woord in de media: de mogelijkheden om de onderlaag van de
maatschappij een spreekbuis te geven en op deze manier te integreren in de
politieke besluitvorming worden tot op heden onvoldoende benut (weliswaar
met uitzondering van Tinamit).

De apertura democrática heeft wel een opening aan de pers geboden, maar
nog veel veranderingen zullen noodzakelijk blijken in een land waar maar één
macht regeert, namelijk de strijdmacht. De pers wordt momenteel minder
gebruikt als machtsinstrument in handen van de politieke machthebbers, maar
komt nog steeds meer tegemoet aan de wensen van de bestaande oligarchie,
dan aan deze van de bevolking.

De pers zal zich dan ook vooraleer zij haar waakhondfunctie kan opnemen,
moeten loswrikken uit de huidige politieke en economische afhankelijkheids-
relaties. In het belang van de democratisering moet de pers verder durven
gaan dan de reproductie van feitenmateriaal. Enkele bladen wijken daar reeds
van af, maar een investigatieve perscultuur is nog vrijwel onbestaande. Veel
valt hierbij te herleiden tot de jarenlange repressieve traditie, waarbij de pers
een geliefkoosd doelwit was. Bovendien schrijft de pers voor een select
publiek: de meerderheid van de bevolking heeft geen toegang tot een krant
wegens het analfabetisme en de verkoopprijs.

NOTEN

- 1 Jorge Carpio Nicolle kwam in 1986 en 1991 zowel voor de burgermeesterszetel van de hoofdstad als voor de presidentsverkiezing op.
- 2 Caudillisme vulde het ontstane machtsvacuüm na de onafhankelijkheid op en kenmerkte zich als semi-feodaal, autoritair, personalistisch en militaristisch (Karlen, 1991:333; Mols, 1985:76-77; en Bendel, 1992:120). Gedurende deze periode nam de aanwezigheid en dependentie van de Verenigde Staten in deze regio enorm toe vanwege de eenzijdige koffie- en bananenexport.
- 3 De niet-gehispaniseerde, meestal arme boerenbevolking.
- 4 De nationalisatie van de Amerikaanse United Fruit Company-landerijen (UFC^o) zetten de Minister van Buitenlandse Zaken J.F. Dulles tot een coup aan. John Foster Dulles was de broer van UFC^o's zakenadvocaat Allan Dulles...

- 5 Het begrip 'counterinsurgency' maakt deel uit van een Amerikaanse doctrine en is het equivalent voor terrorismebestrijding. In Guatemala echter, werd het specifiek gehanteerd in termen van een nationale veiligheidsstaat, als legitimatie om alle vergrijpen tegen de gevestigde autoriteiten te bestraffen (Millett, 1993:250).
- 6 Deze zelfputsch is de literatuur ingegaan als de 'autogolpe'.
- 7 Frente Democrática Nueva Guatemala, Democratisch Front voor een Nieuw Guatemala.
- 8 Alfonso Portillo Cabrera, stroman van gewezen dictator Efraín Ríos Montt (1982-1983).
- 9 'Veertiende eeuw' in plaats van Siglo Veintiuno, eenentwintigste eeuw.
- 10 In Mexico spreekt men van *mordida*, in Cuba van *botella*,...
- 11 Omdat de lonen te laag liggen, is de journalist verplicht *fafa's* aan te nemen. De media-eigenaars houden er overigens rekening mee: wanneer een journalist wordt aangeworven, wordt het salaris 'vanzelfsprekend aangevuld' met de inkomsten uit *fafa's*.
- 12 Op citaat Idugo Hemmerling (lid P.A.N.) en vergelijk Luis Basquez (voorzitter van het Congres).
- 13 Op citaat Marco Vinicio Cerezo Arévalo (president van Guatemala 1986-1991).
- 14 Partido Avanzada Nacional, Partij voor Nationale Vooruitgang.
- 15 Frente Republicano Guatemalteco, Guatemalteeks Republikeins Front

LITERATUURLIJST

- Alisky, M. (1981) *Latin American Media*. Ames: Iowa State University Press.
- Aguilera, G. (1994) 'Guatemala: La agenda se mantiene, pero se maneja con mayor dificultad', pp. 228-240 in H. Muños (ed.) *El desafío de los '90*. Caracas: Editorial Nueva.
- Bendel, P. (1992) 'Guatemala', in D. Nohlen & F. Nuscheler (Hrsg.) *Handbuch der Dritten Welt. Band 2*. Bonn: Verlag J.H.W.
- Berger, S.A. (1992) *Political and Agrarian Development in Guatemala*. Boulder: Westview Press.
- Casas Zamorra, K. (1996) 'The Bitter Chalice of Alvaro Arzú', *Central America Report*, 23(8): 2-4.
- Centro de Estudios de Centroamerica (C.E.G.) (1994) *La democracia de las armas*. Guatemala Stad: Nueva Imagen Guatemala.
- Feuereisen, E. & Schmacke, E. (1973) *The Press in Latin America. Die Presse in Lateinamerika*. Munchen: Verlag Dokumentation.
- Girón Valdés, G. (1996) 'Fafa, Fafeadores y Faferos', *Tinamit*, 4(61): 8-9.
- Godoy Checa, A. (1993) *Historia de la Prensa en Iberoamérica*. Sevilla: Ediciones Alfar.
- González Moraga, M. (1996) 'Prensa y Ejercito: Derechos y Privilegios', *Crónica*. 9(416): 31.32.
- Guatemala Team Report (1995) <http://www.ige.apc.org/pbi/index/html>.

- Hernán Uribe, O. (1988) *La Guerra Secreta de las Noticias*. Praga: Organización Internacional de Periodistas.
- Jonas, S. & Stein, N. (1990) 'Contradictions of Guatemala's 'Political Opening'', pp. 65-83 in S. Jonas (ed.) *Democracy in Latin America*. New York: Bergin & Garvey Publishers.
- Karlen, S. (1991) *Paz, Progreso, Justicia y Honradez*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Krumwiede, H.W. (1992) 'Guatemala', pp. 241-244 in A. Von Gleich et al. (Hrsg.) *Lateinamerika Jahrbuch 1*. Hamburg: Vervuert Verlag.
- La Hora, 4 mei 1993 en 26 oktober 1995.
- La República, 20 mei 1993.
- Marfording, B.D. (1992) 'Massenmedien in Guatemala', pp. 142-185 in J. Wilke (Hrsg.) *Massenmedien in Lateinamerika. Erster Band: Argentinien, Brasilien, Guatemala, Kolumbien, Mexiko*. Frankfurt am Main: Vervuert Verlag.
- Mcclintock, M. (1985) *The American Connection*. London: Zedbooks.
- Medina Bermejo, J. (1996) 'El Día "D" para los faferos', 4(161):6.
- Medina Bermejo, J. (1996) 'La cosa se está poniendo peliaguda', 4(163):7.
- Millett, K. (1993) *Entmenschlicht*. Hannover: SOAK.
- Mols, M. (1985) *Demokratie in Lateinamerika*. Stuttgart: Verlag W. Hohlhammer.
- Needler, M.C. (1983) *Latin American Politics*. London: Prentice-Hall.
- Polonius, I. (1990) 'Are Human Rights Transferable?', *Lateinamerika*, 28(14): 61-80
- Prensa Libre, 11 oktober 1988, 15 januari 1990, 9 september 1995, 11 oktober 1995, 11 en 12 januari 1996.
- Sandoval, L. (1990) 'Die nationale Versöhnungskommission von Guatemala', *Lateinamerika*, 28(14): 89-100.
- Schlumberger, H. (1983) *Kreuzweg Mittelamerika*. München: Autoren Edition.
- Schneidert, T. (1983) *Presse, Hörfunk und Fernsehen in Centroamerika*. Münster: LIT Verlag.
- Schulz, C. (1995) 'Guatemala', pp. 244-249 in A. Von Gleich et al. (Hrsg.) *Lateinamerika Jahrbuch 3 (1994)*. Hamburg: Vervuert Verlag.
- Siglo Veintiuno, 15 januari 1996, 8 februari 1996, 21 maart 1996 en 6 mei 1996.
- Weyersberg, S. (1989) 'Guatemala: Demokratie niedriger Intensität', pp. 211-221 in D. Dirmoser, M. Ehrke et al. (Hrsg.) *Lateinamerika: Verlierer der Weltwirtschaft*. Hamburg: Junius.
- Woodman, F.B. (1981) *Guatemala*. Oxford: Clio Press.

AUTEUR

Lisbeth Van de Merlen is licentiaat communicatiewetenschappen, V.U.Brussel. Dit artikel is gebaseerd op haar eindverhandeling *Communicatiebeleid in Guatemala*, september 1996.